

ett arkiv för återbruk av byggnadsfragment i Rom

Malte Ottosson (150270)
Afgangsprogram forår 2022
Vejledning v. Filippa Berglund

Kandidatprogrammet for Kunst og Arkitektur
Institut for Bygningskunst og Kultur
Det Kongelige Akademi

Illustration på omslag:
'Casa dei Crescenzi' av författare (2022)

01	<i>inledning</i>	6
	Syfte och frågeställning	10
02	<i>bakgrund</i>	12
	Via della Conciliazione	15
	Via dei Fori Imperiali	15
	Teatro di Marcello	17
03	<i>registrering</i>	24
	Magasinen	30
04	<i>site</i>	44
05	<i>rumprogram</i>	56
	Disposition	58
	Grepp	60
	Afleveringsomfang	64
06	<i>källförteckning</i>	78
	Källkritik	78

spolia; [spo'lia] substantiv spolie; pl. spolier

begreppet, som ursprungligen kommer från latinets 'spoils' och betyder byte, stöld eller plundring (av värdefullt material), beskriver en byggnadsdel eller ett arkitektoniskt fragment som tagits från ett sammanhang för att återanvändas i ett nytt

Prolog

När stora delar av den historiska stadskärnan i Rom demolerades på 1930-talet, genomfördes omfattande inventeringar och registreringar av både byggnadsverk så väl som andra arkitektoniskt värdefulla delar av bebyggelsen. Den än idag tillgängliga dokumentationen koreograferar i listor, korrespondens och fotografier avlägsnandet av bevaransvärda byggnadsdelar och relokaliseringen av dessa fragment till magasin runt om i byn. Den ursprungliga intentionen var att tillgängliggöra dem för återanvändning, vilket av olika anledningar aldrig fullföljdes, men fragmenten finns kvar i kommunens förvar; utspridda i olika former för magasin runt om i byn, försummade och i stor pladsmangel.

Mitt afgangprojekt föreslår på bakgrund av detta ett arkiv för (op)bevaring och förmedling av dessa byggnadsfragment i syfte att återanvända det insamlade materialet som spolier. I en uråldrig kultur av att återbruka byggmaterial, etablerar arkivet ett nytt ramverk för spoliernas hantering och framvisning genom att verka mellan byggbranschen, myndigheter och allmänheten. Beläget längs floden Tibern vid Porta Portese, återställer byggnadens

struktur områdets delvis förlorade, antika funktion av att mottaga och distribuera varor till byn. Projektet diskuterar möjligheten till en oändlig cirkularitet, då det argumenterar för ett upprepat återanvändande av spolierna. Arbetet eftersträvar en pluralistisk förståelse för stadens parallella identiteter och utgör på så vis ett system som stöttar stadens pågående transformationer genom ett kontinuerligt återbruk av dess arkitektoniska resurser. Med en samling i konstant förändring, berättar det en historia om byns förflutna så väl som nutida komplexitet och etablerar ett incitament för vedligeholdelse, reparation och återbruk som essentiella aspekter för en hållbar byggkultur.

'Now let us, by a flight of imagination, suppose that Rome is not a human habitation but a psychical entity with a similarly long and copious past - an entity, that is to say, in which nothing that has once come into existence will have passed away and all the earlier phases of development continue to exist alongside the latest one. This would mean that in Rome the palaces of the Caesars and the Septizonium of Septimius Severus would still be rising to their old height on the Palatine and that the castle of S. Angelo would still be carrying on its battlements the beautiful statues which graced it until the siege by the Goths, and so on. [...] And the observer would perhaps only have to change the direction of his glance or his position in order to call up the one view or the other'

Roms 2800-åriga historia är på många sätt allmänt känd och fundamental för västländsk kultur. När Romarriket började falla på 300-talet avfolkades huvudstaden däremot kraftigt och byn förlorade delvis sin imperiala monumentalitet. Medeltiden innebar sedermera vidare konflikter, krig och plundringar av byn, som sedan dess befunnit sig i en ständig process av ruinisering och återuppbyggnad.

Rom har på så vis fått karaktären av ett enormt stenbrott, där ruinerna av byns tidigare iterationer återbrukats genom en spoliepraxis. Genom tiderna har specifika fragment från äldre byggnader så väl som hela byggnadsanlägg återanvänts på olika sätt. Byns antika iterationer har således bildat ett fundament för stadens senare utformningar. Grundplanen är på flera ställen förhöjd mellan sex och åtta meter över den antika staden, som alltså bokstavligen ligger under den nuvarande byn.

Med Italiens enande, en process som på italienska kallas 'Risorgimento', blev Rom år 1870 återigen huvudstad. Under mellankrigstiden växte en ny, nationalistisk rörelse fram med fascismen. Fascisterna såg sina krav på reformer som ett fullbordande av Risorgimento. En överenskommelse

mellan påven och den fascistiske ledaren Benito Mussolini undertecknades för att försona kyrkan med den nya staten och konsolidera nationen. En del av denna process innebar en förtydligad fysisk förbindelse mellan Vatikanen och Rom, vilket betydde att ett stort område framför Peterskyrkan behövde demoleras.

På liknande sätt demolerades även andra stora delar av den centrala och historiska stadskärnan under 1930-talet som en del av fascismens propaganda om en ny ordning. Fascisternas stadsplanering återspeglade deras politiska ideologi, både genom rivningar av det som ansågs ohygieniskt och i nybyggandet av förorter. För att återupprätta stadens antika storhet användes arkeologiska utgrävningar som ett politiskt grepp för att bokstavligen skära i staden.

Dagens Rom är på många sätt resultatet av fascisternas manipulation av byns historia så väl som stadens fysiska lager. Flera av de karaktäristiska monumenten, eller snarare de offentliga rum som förbinder dem, upptäcktes med demoleringarna. Samtidigt medförde dessa ingrepp förstörelsen av andra betydelsefulla delar i

byns historia, framförallt av medeltida bebyggelse, vilket blev starkt kritiserat redan på 1930-talet. På bakgrund av detta gjordes därför omfattande inventeringar och registreringar av både enskilda byggnader och hela bydelar. Mängder av fragment från bebyggelsen sparades med intentionen att återanvändas, vilket till viss del också gjordes.

Efter kriget och fasciststyrets fall rann däremot projektet ut i sanden i samband med att de stora rivningsprojekten och ombyggnationerna färdigställdes. Resten av det sparade materialet transporterades till olika typer av magasin runt om i Rom där de återfinns än idag.

Syfte och frågeställning

Arbetet tar således utgångspunkt i problematiken med förvaringen så väl som återanvändningen av de insamlade materialen. Projektet syftar till att betrakta fragmenten som en offentlig resurs för byn. Genom att först och främst förvalta materialet från demoleringarna på 1930-talet, har arkivet en potential att på sikt även omhänderta material från kommande demoleringar i takt med att byn förändras. Genom byns oändlighet etablerar arkivet på så vis ett ramverk för spolierna att

kunna återanvändas mer än en gång. Därigenom skulle en evigt återkommande resenär till Rom kunna återuppleva spolierna i byn i ett obegränsat antal iterationer och i teorin återse samma spolier förvaltas flera gånger av arkivet. På så vis fungerar arkivet parallellt som ett slags museum, men med en ständigt skiftande utställning.

Programmatiskt befinner sig arkivet ett stöd mellan ett museum som å ena sidan tillgängliggör materialet för offentligheten och å andra sidan en slags fabrik som producerar ett underlag till byns förnyelse. Projektet önskar på så vis att diskutera användandet av spolier som en modell för hållbar byfornyelse. Spoliernas återuppståndelse skapar oväntade förbindelser på tvärs av byn och genom att studera materialets resa i en bymässig skala kan dessa förbindelser kartläggas och synliggöras. Rom har en unik förmåga att på både ett fysiskt och ett idémässigt plan återanvända, omformulera och överta figurer, material och motiv, och på så vis skapa oväntade förbindelser över tid och rum. Genom att etablera en form för reservoar synliggörs dessa tidslager, vilket låter byn framstå som ett stort palimpsest.

- Hur kan arkivet som ett offentligt rum (op)bevara och förmedla både ett material och en historia genom att betrakta spolierna som en offentlig resurs?

- Hur kan byn genom förvaltning och återanvändning av spolier möta sin komplexa tidslighet som en modell för sin egen autonoma förnyelse?

'In Fascist Italy, demolition was seamlessly incorporated into a powerful symbolic liturgy of creation. It marked the ceremonial beginning of the drama of creation itself - its first, indispensable act, which erased the old territorial nomos, generated a primordial blank canvas, and summoned the creative genius of the contemporary' (Selva: A Journal of the History of Art, s. 188, 2020), skriver konsthistorikern Laura Moure Cecchini i en artikel om demoleringarna i Rom under 1930-talet.

Cecchini menar på att fasciststyret använde nedrivningarna som en politisk strategi, dels för att generera ett blankt canvas att projicera sina idéer om en ny samhällsordning på, men alltså även för att inspirera dåtidens arkitekter och stadsplanerare. Nästan rituellt genomfördes det första slaget i de mest högprofilerade rivningsprojekten många gånger av Mussolini själv i olika väl planerade och publicerade ceremonier. Retoriken genomsyrades av metaforer kring att återställa och läka staden och nationen. Dramatiken i att destruera det gamla markerade början på att konstruera det nya, men detta rensande glorifierades alltså både som en prestation och som nödvändig näring för kreativiteten. Antonio Cederna, historiker vars

forskning om Rom under fasciststyret på många sätt varit tongivande för den efterföljande kritiken mot fascisternas demoleringar, menar att fascisterna förstörde allt som stod i vägen för Mussolinis grandiosa visioner. Fascisternas totalitära förakt för organisk spontanitet i arkitekturen formade både deras nybyggnadsprojekt så väl som interventioner i existerande historisk bebyggelse. Demoleringarna motiverades av begäret för monumentalitet och maktdemonstration, och var på så vis en genväg till en relation mellan det fascistiska Rom och stadens storslagna förgångna.

Demoleringarna i Rom exemplifierar inte bara fascismens maktestetik, utan var dessutom en av fasciststyrets mest distinkta strategier för att systematiskt omplacera arbetarklassen från den centrala staden till nybyggda förorter, så kallade 'borgate'. 1930-talet sammanföll med en vilja att konsolidera landet, där Mussolini såg arkitektur och krig som parallella strategier för att forma och ena de nya italienarna. Genom att i mindre grad fokusera på formen av fascisternas urbana projekt (karaktäriserad av monumentalitet och spektakel) men i högre grad på dess innehåll (förflyttning av arbetarklassen från centrum till förorter), är

1. Via della Conciliazione
2. Via dei Fori Imperiali
3. Teatro di Marcello

Skala 1:25000 (A5)
Situationstegeting av författaren (2022)

Demoleringar vid Spina di Borgo, synliggörande av Peterskyrkan
SIMART: Museo di Roma - Archivio Fotografico (1929-1930)

det lättare att förstå hur fascismens auktoritet iscensattes i det offentliga rummet. Det belyser hur rädslan för klasskrig formade bebyggelsen i Rom under mellankrigstiden. Det visar också på hur transformationen av Rom spelade en viktig roll i konstruerandet av politisk samstämmighet och folklig organisering.

Framförallt är det tre områden i den historiska stadskärnan som demolerades under denna period och som varit särskilt betydande för utformningen av det moderna Rom: Via della Conciliazione framför Peterskyrkan, Via dei Fori Imperiali vid Foro Romano och området väster om Capitolium runt Teatro di Marcello.

Via della Conciliazione

Gatan, bokstavligen 'vägen till försoning', förbinder Castel Sant'Angelo i öst med Peterskyrkan i väst och anlades för att hylla Lateranfödraget 1929 mellan Italien och Heliga Stolen, det vill säga påvens säte som biskop över både Rom och hela romersk-katolska kyrkan. Överenskommelsen bildade Vatikanstaten som självständig stat och avslutade den konflikt som pågått mellan Heliga stolen och Italien sedan 1870. Den nya planen

för området ritades av Marcello Piacentini och Attilio Spaccarelli. Från att ha varit en labyrint av små gränder, kallat Spina di Borgo (rygggraden av kvarteret Borgo), var ankomsten till Peterskyrkan före demoleringen oväntad och teatralisk med bara glimtar som avslöjade den gigantiska kupolen innan man anlände till torget, omsluten av kolonnaden. Spina di Borgo utgjordes av fyra irregulära block, med byggnader av Bramante och andra prominenta renässans- och barockarkitekter. Trots att området bestod av flera aristokratiska och religiösa palats, tillhörde majoriteten av invånarna arbetarklassen. Några av de mest betydelsefulla palatsen flyttades eller rekonstruerades, helt eller delvis, för att passa den nya planen.

Via dei Fori Imperiali

I en rät linje från Piazza Venezia till Colosseum, går Via dei Fori Imperiali genom några av de mest välkända arkeologiska platserna i Foro Romano som kan ses från bägge sidor av vägen. Vägen skapade därmed en visuell förbindelse från Mussolinis palats till Colosseum. Sedan 1990-talet har ännu fler arkeologiska utgrävningar genomförts, bland annat utbyggnaden av stadens metrosystem, men mycket återstår att studera. För att anlägga

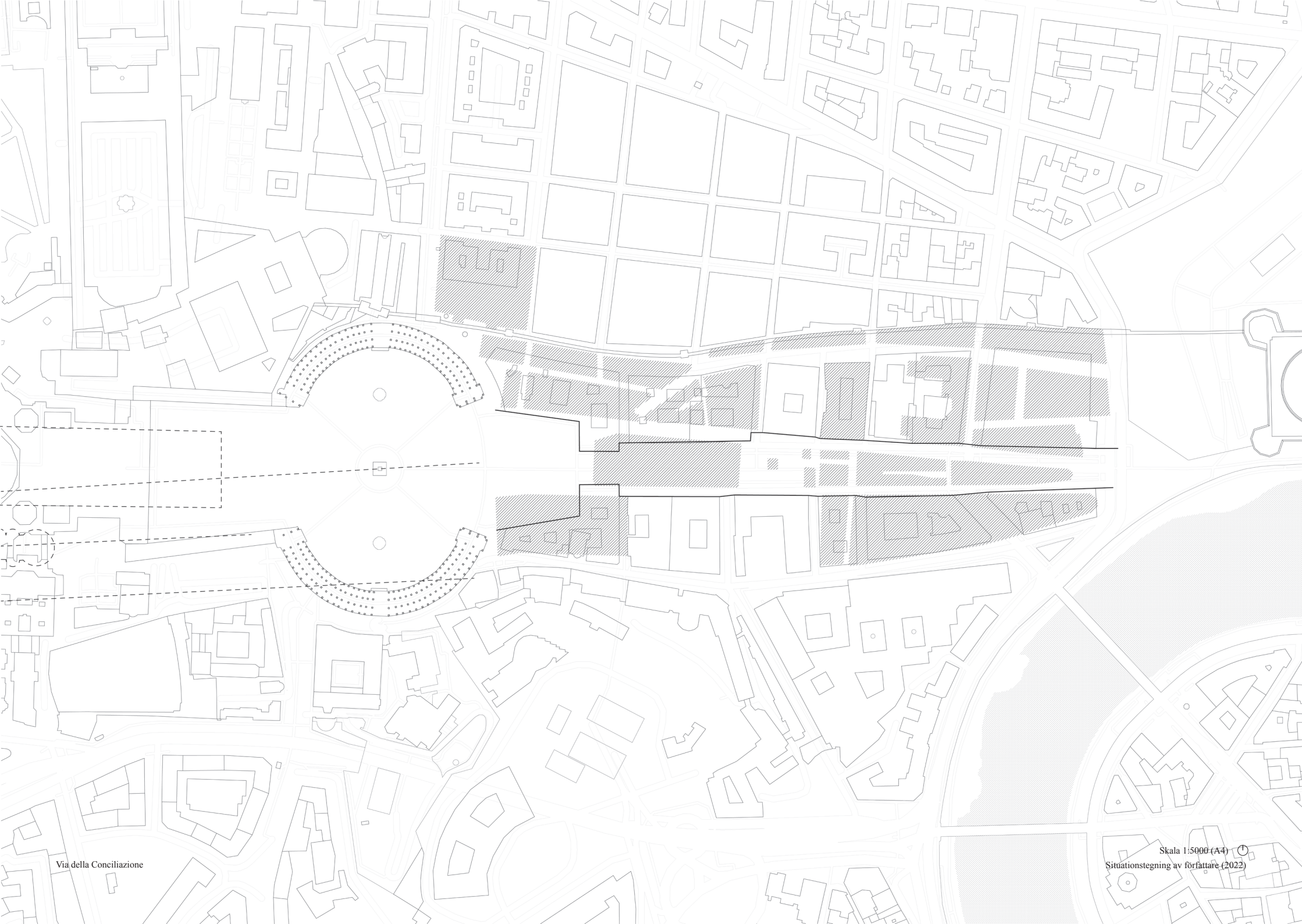

Demoleringar vid Foro Traiano
SIMART: Museo di Roma - Archivio Fotografico (1929)

vägen demolerades över 30 000 kvm, vilket ödelade ett av de mest tätbefolkade områdena i Rom. Bebyggelse från både medeltiden och renässansen totalförstördes, däribland fem små kyrkor och bostäder för över 700 av stadens fattigaste familjer. Delar av materialet som sparades efter demoleringarna opbevaras i ruinerna.

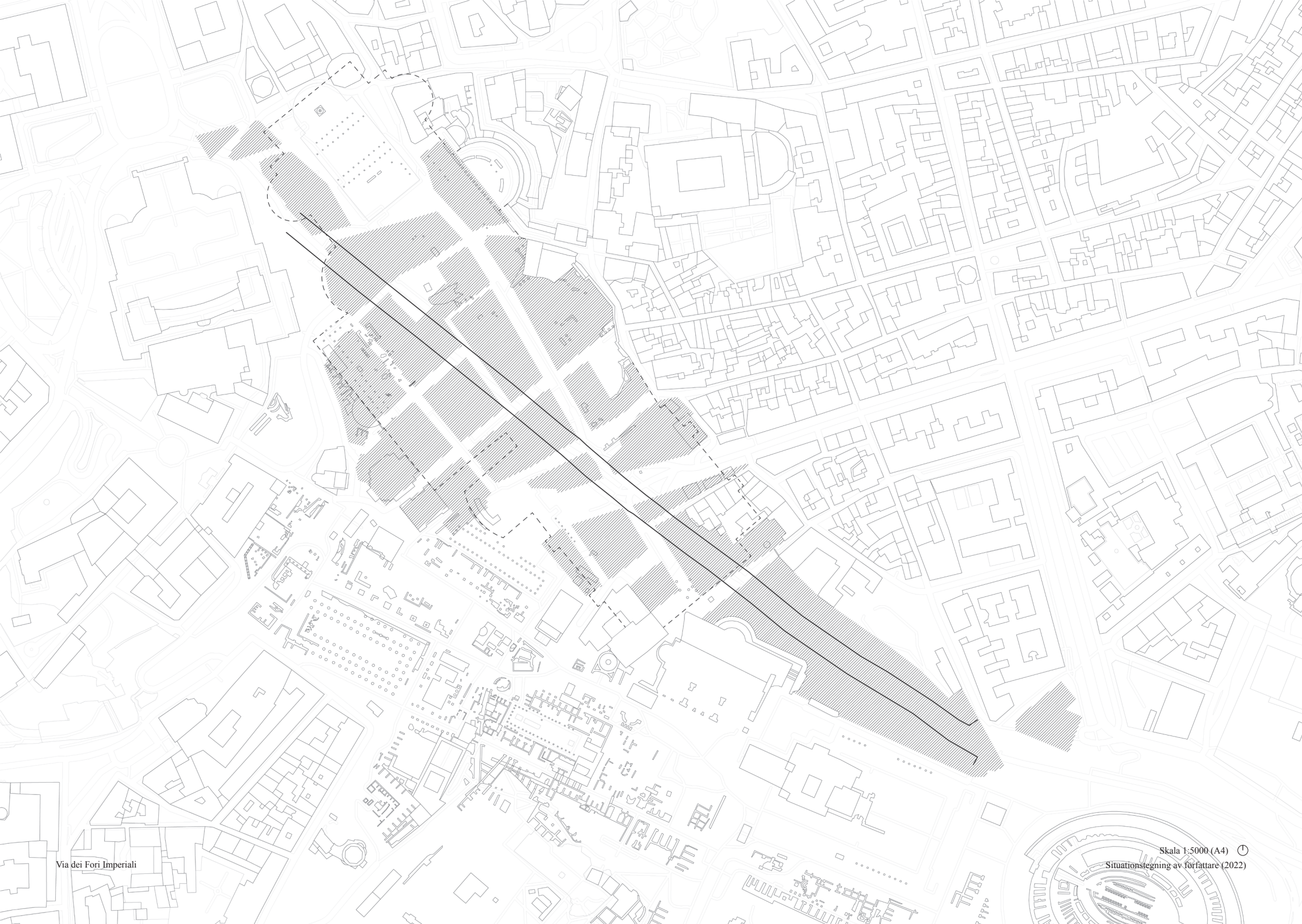
Teatro di Marcello

Teaterbyggnaden påbörjades av Julius Caesar och fullbordades av Augustus år 17 f.Kr. Arkaderna under palatset var sedan medeltiden igensatta, men frilades när man grävde ned till den ursprungliga gatunivån; vittringszonen på pelarna i den nedre våningen visar den tidigare marknivån. Travertinen i fasaden är överallt kraftigt vittrad, och på nordsidan rekonstruerades ett fasadparti i tuffsten. Fragment från den rivna bebyggelsen i området bevaras både utomhus i området runt teaterbyggnaden och inne under valven. För att anlägga Via del Mare, idag kallad Via del Teatro di Marcello, demolerades all bebyggelse sydöst om Capitolium, vilket isolerade området och fullständigt utraderade den medeltida bebyggelsen.

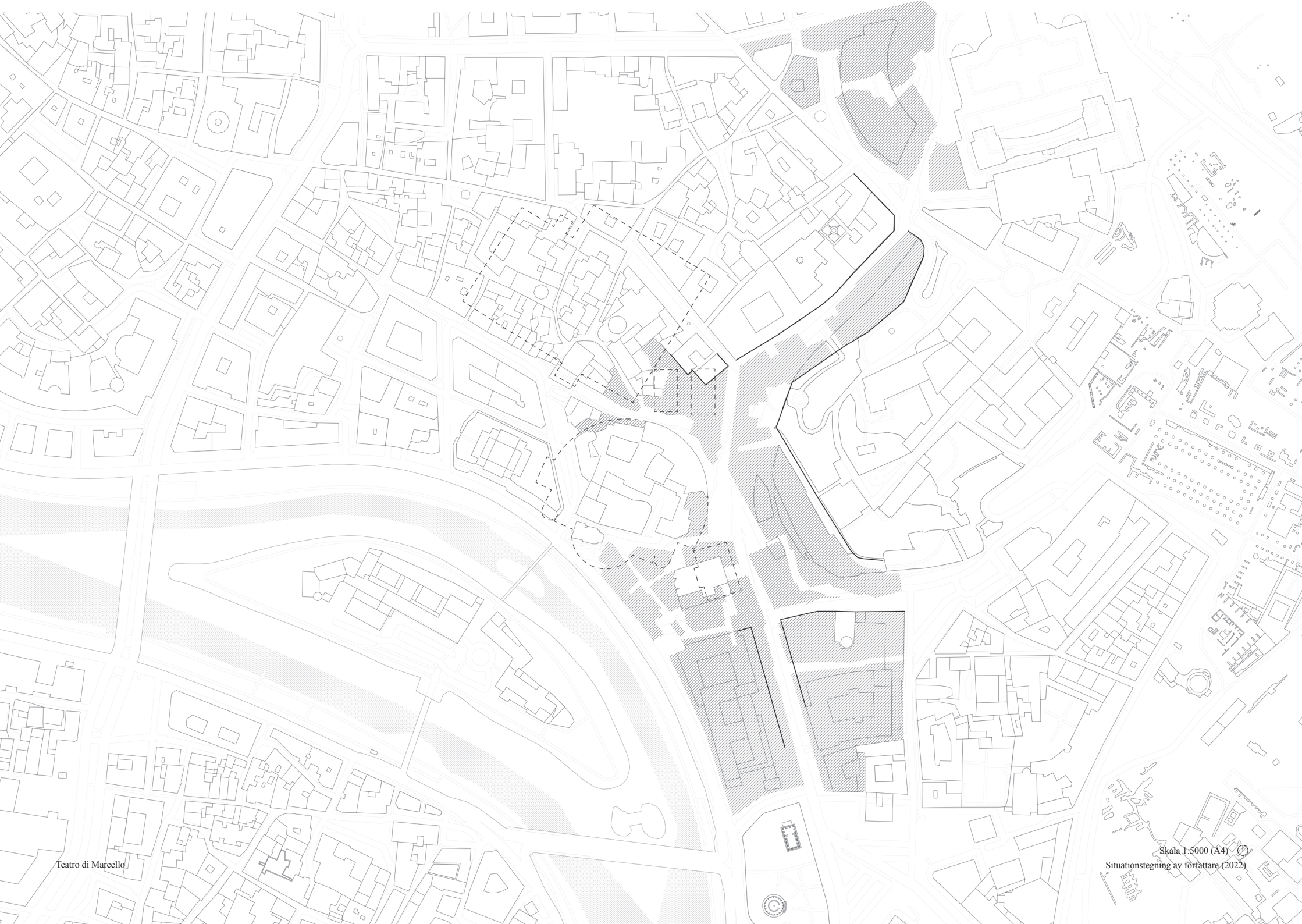
Via della Conciliazione

Skala 1:5000 (A4)
Situationstegeting av författare (2022)

Via dei Fori Imperiali

Skala 1:5000 (A4) ©
Situationstejning av författare (2022)

Teatro di Marcello

Skala 1:5000 (A4) ©
Situationsteġning av författare (2022)

Parallellt med att demoleringarna genomfördes inventerades bebyggelsen och alla dess lager. På grund av att inventeringen så väl som magasineringen skedde parallellt med rivningen, uppstod svårigheter både med avseende på att förutse mängden material och att organisera det. Därför innehåller merparten av samlingarna flera olika typer av material så väl som material från olika tidsperioder i samma samlingar.

På Archivio Storico Capitolino (ASC) arkiveras dokument från den dåvarande myndigheten för stadsbyggnad. Dokumenten omfattar hela processen från avlägsnandet av materialen till deras relokalisering till magasin runt om i byn. Dokumenten visar varifrån det specifika materialet kommer, grunden till att det sparats, i vilket magasin det befinner sig och eventuella specifikationer angående dess historiska och konstnärliga värde samt dess potential för återanvändning, vilket i flera fall varit den ursprungliga önskan. Det rör sig om inventeringar i form av listor och fotografier så väl som ritningsmaterial och brevkorrespondens mellan guvernören, politiskt ansatta, arkitekter, arkeologer och konservatorer. En närmare studie av dessa dokument så väl som magasinerna i sig, visar

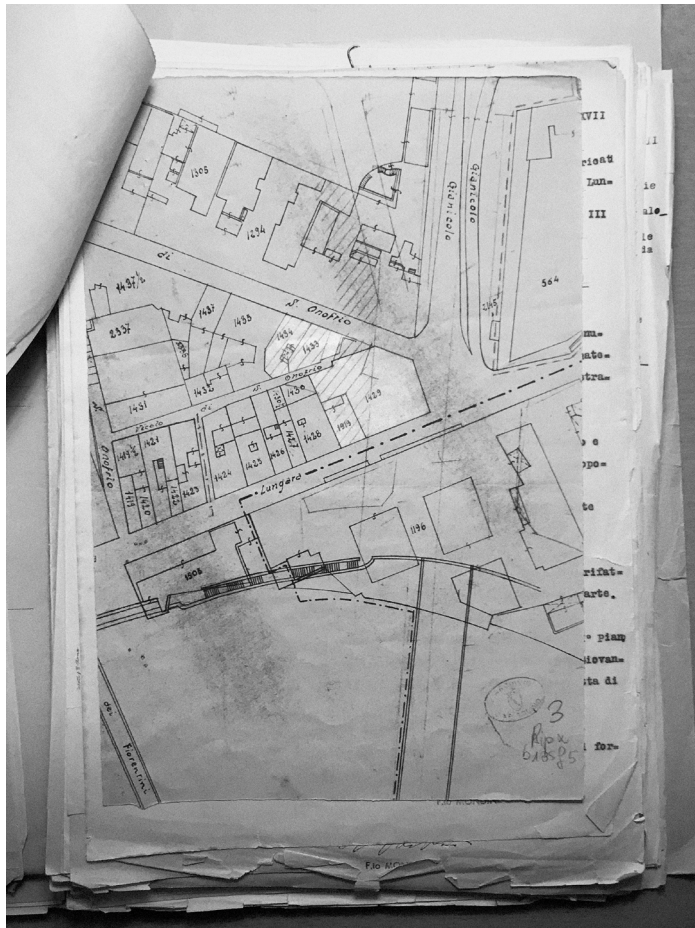
dessutom att situationen i stort sett är oförändrad sedan magasinerna anlades. I huvudsak finns fyra magasin som opbevarar merparten av det insamlade materialet, även om delar av det sålts, förstörts eller transporterats till andra ställen för att opbevaras mer temporärt. Av dokumenten framgår den ursprungliga ambitionen att återanvända materialet, även om mycket av det idag har blivit en del av utställningen vid exempelvis Museo di Roma eller de arkeologiska samlingarna vid Teatro di Marcello och Foro Romano.

Vad det är för typ av material som magasineras varierar stort. Samlingarna innehåller allt ifrån sten- och betongfragment från bärande konstruktioner, ornament i form av olika slags beklädnads material, fresker, kapital, gesimser och reliefer till mer eller mindre hela byggnadsdelar som fönster, dörrar, kolonner, arkitraver, takkassetter, lister, portar och skorsten, men även andra delar av bebyggelsen som fontäner, skulpturer, ädikula, sakramentshus och diverse religiösa helgedomar. Dessutom återfinns andra inventarer som keramik, möbler och andra konstnärliga föremål. Material som marmor, travertin, romersk betong och terracotta är särskilt återkommande.

1. Museo di Roma
2. Teatro di Marcello
3. Lungotevere Aventino
4. Bastione Ardeatino

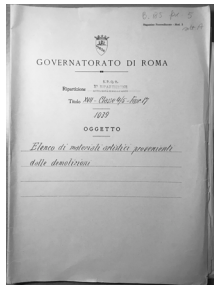
Skala 1:25000 (A5)
Situationstegeting av författaren (2022)

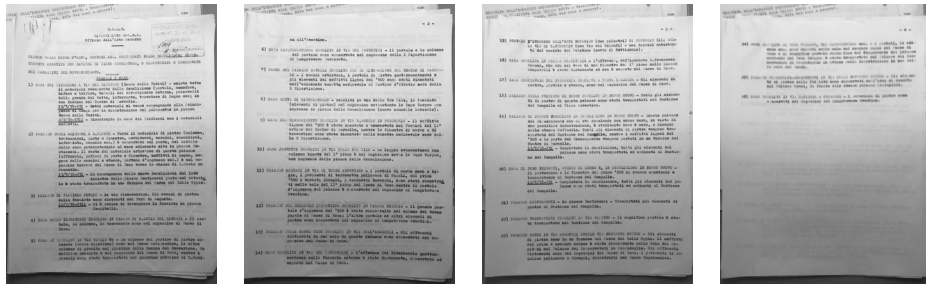
'Governatorato di Roma - Elenco di Materiali Provenienti dalle Demolizioni'
 Archivio Storico Capitolino: S.P.Q.R - Ripartizione X, XVII - Classe 4/5 Fascicolo 17 (1939)

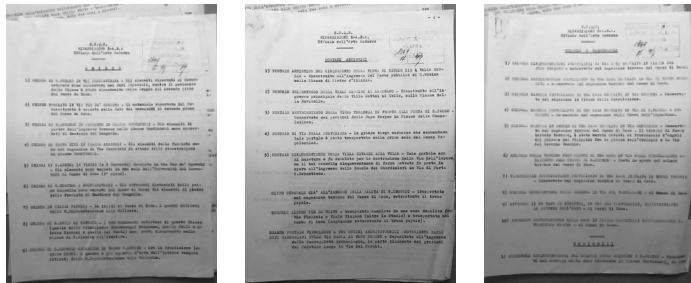
'Governatorato di Roma - Elenco di Materiali Provenienti dalle Demolizioni'
 Archivio Storico Capitolino: S.P.Q.R - Ripartizione X, XVII - Classe 4/5 Fascicolo 17 (1939)

Utdrag ur inventeringslista

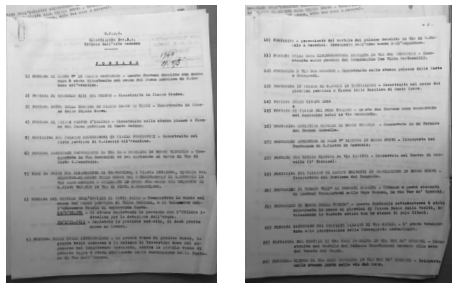

Hus och palats

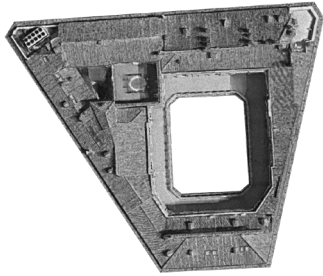
Kyrkor

Byggnadsdelar som portaler, ädikula, sakramentshus, fresker, skorsten, etc.

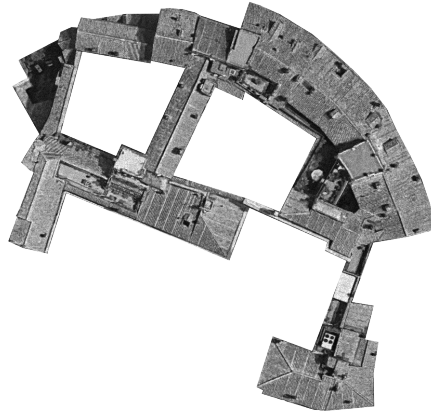

Fontäner

Museo di Roma
Inomhus, ca 1100 st

Teatro di Marcello
Inomhus/utomhus, ca 5000 st

Lungotevere Aventino
Utomhus, ca 200 st

Bastione Ardeatino
Utomhus, ca 2000 st

Magasinen

I huvudsak opbevaras materialet från Via dei Fori Imperiali och Teatro di Marcello omkring området där de först återfanns, medan materialet från Via della Conciliazione krävde nya magasin och därför transporterades till Lungotevere Aventino och Bastione Ardeatino. Den största mångfalden av material, både med avseende på typ och värde, återfinns hos Museo di Roma där delar av samlingen blivit en del av den permanenta utställningen och museets lapidarium. Utöver dessa fyra platser opbevaras exempelvis även delar av materialet under utgrävningarna vid Foro Romano.

Studiebesök hos samtliga fyra magasin visar att samlingarna hos Museo di Roma och Teatro di Marcello utan tvivel är de som är i bäst skick, framförallt eftersom de dels har möjligheten att opbevvara materialet helt eller delvis inomhus, men även mer permanent. Utomhusmagasinen vid Lungotevere Aventino och Bastione Ardeatino är mer eller mindre igenväxta och dessutom opbevarade utan tillsyn, även om de är inhägnade. Magasinet vid Lungotevere Aventino ligger dessutom invid en trafikerad väg som exponerar materialet för eventuella skador ytterligare. Hur

materialen sedan är organiserade i respektive magasin varierar, men i stort sett är de ordnade efter typologi och ursprung. I övrigt har magasinerna i sig ingen särskild koppling till materialets ursprung eller är mer specifikt organiserade. Det ultimata ansvaret för opbevaringen åligger kommunen, men vem som har det praktiska ansvaret är desto mindre tydligt. Samtliga fyra samlingar är vid första anblick i stort behov av mer plats då stora delar av materialet ligger staplade ovanpå varandra. Konsultationen med ansvarige arkivarier på ASC visar dessutom på behovet av en centraliserad organisering även av dokumenten.

Utöver detta finns delar av materialet katalogiserat i SIMART (Sistema Informativo Musei, Arte, Archeologia, Architettura di Roma e Territorio di Roma Capitale) som är en del av Sovrintendenza Capitolina som administreras av Kulturministeriet. Det gäller framförallt materialet från Museo di Roma, men även andra historiska fotografier, dokument, ritningar och konstverk har genom detta system tillgängliggjorts online.

Fragment från Spina di Borgo som del av den permanenta utställningen
Museo di Roma (2022)

Fragment från Spina di Borgo som del av den permanenta utställningen
Museo di Roma (2022)

Fragment opbevarade i valven under Teatro di Marcello
Teatro di Marcello (2022)

Fragment opbevarade i valven under Teatro di Marcello
Teatro di Marcello (2022)

Fragment opbevarade längs murarna vid Aventinen
Lungotevere Aventino (2022)

Fragment opbevarade längs murarna vid Aventinen
Lungotevere Aventino (2022)

Fragment opbevarade längs Aurelianusmuren
Bastione Ardeatino (2022)

Fragment opbevarade längs Aurelianusmuren
Bastione Ardeatino (2022)

Fragment opbevarade under Foro Traiano
Martin Conde (2022)

Fragment opbevarade under Foro Traiano
Martin Conde (2022)

Avfotograferade fragment i det digitala arkivet
SIMART: Museo di Roma - Archivio Fotografico (1929)

Fragment katalogiserade i det digitala arkivet
SIMART: Museo di Roma - Archivio Fotografico (1929)

Under Antiken transporterades varor till Rom på framförallt två sätt; från hamnen i Ostia vid kusten via floden Tibern eller genom Via Appia som förband Rom med södra Italien. Området kring nuvarande Testaccio och södra Trastevere hade därför en särskild roll i mottagandet och distributionen av dessa varor. I Testaccio byggdes anläggningar, så kallade horrea, för opbevaringen av varor. Horrea, latin för magasin, var under Romarriket en särskild byggnadstypologi som från början användes för opbevaringen av spannmål, men kom sedan att utnyttjas som förråd för flera olika ändamål. Genom studier av fragment från Forma Urbis Romae, en enorm karta i marmor från 200-talet, har man kunnat lokalisera placeringen av Horrea Galbae och Porticus Aemilia, två gigantiska anläggningar som byggdes under 100-talet och mer eller mindre försåg hela byn.

Aktiviteten i området upphörde egentligen aldrig, inte ens efter rikets fall. Även under medeltiden var området längs floden och stadsporten Porta Portuensis tillsammans med Via Marmorata, marmorvägen, och Via Portuensis, vägen från Ostia till Rom, porten in till staden för både pilgrimer och varor. Därför byggdes både bostäder så väl

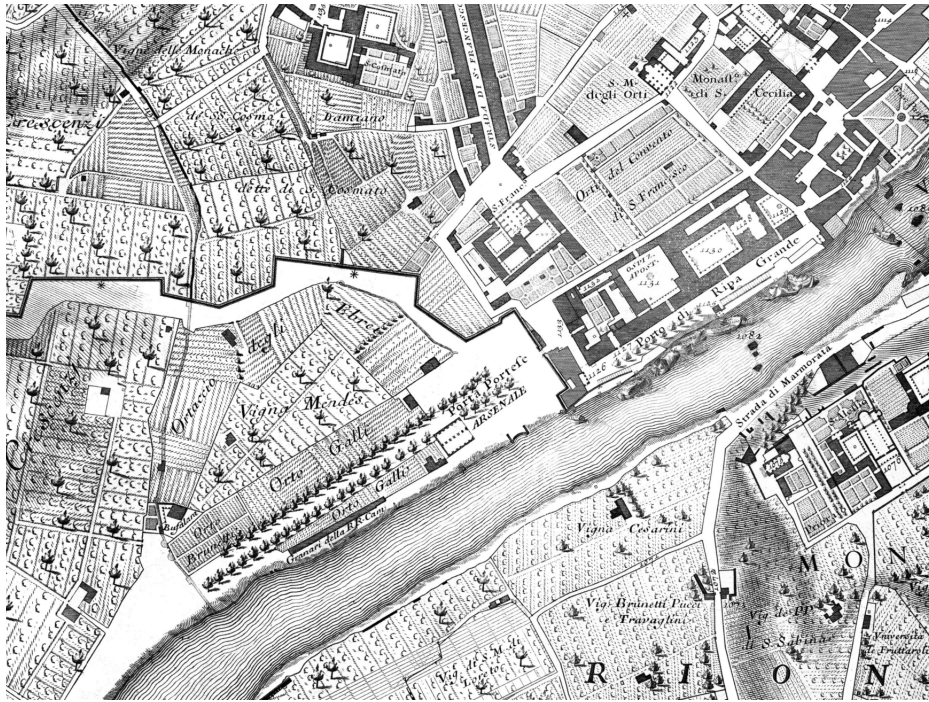
som verkstäder, förtöjningsplatser, industrier och andra former för servicebyggnader, inte minst för militären att kontrollera trafiken och inkassera skatter. Porta Portuensis och Aurelianusmuren ersattes av Janiculum-muren på 1600-talet då Porta Portese byggdes 450 meter längre norrut. På andra sidan den nya muren byggdes även en större förtöjningsplats vid Ripa Grande.

I förbindelse med verksamheten vid Ripa Grande byggde påven på 1700-talet en arsenal för underhåll av både mindre båtar och kommersiella skepp, precis utanför stadsmuren för att undvika skatter och tullavgifter. Arsenalen var en viktig del i ett nätverk av byggnader för opbevaring och produktion i området. Byggnaden behöll sin funktion fram till slutet av 1800-talet när alla aktiviteter relaterade till floden övergavs på grund av allvarliga problem med översvämningar. Man byggde massiva flodbänkar och skapade på så vis en distinkt barriär mellan byn och floden. Endast två ramper framför San Michele-komplexet på andra sidan stadsmuren återstår. De äldre byggnaderna i området har haft flera olika funktioner. Idag ligger Kulturministeriet och ett centrum för restaurering i San Michele-komplexet. Söder om porten är området betydligt mer

1. Markering av site
2. Utbredning av loppmarknad

Skala 1:25000 (A5)
Situationstegeting av författare (2022)

'Nuova Topografia di Roma', utsnitt
Giambattista Nolli (1748)

osammanhängande och präglas av självbyggen och annan bebyggelse som inte lever upp till gällande bestämmelser. Framförallt karaktäriseras området kring Porta Portese idag av en stor loppmarknad som äger rum varje söndag och är mycket välbesökt. Stora delar av bebyggelsen i området är allvarligt nedgången. Dess framtid har diskuterats i stadsbyggnads sammanhang sedan fasciststyrets fall och till viss del har bristen på en antagen plan för områdets förvaltning orsakat dess nuvarande skick.

Det allmänna intresset i området gäller framförallt bättre förhållanden för loppmarknaden, som tidigare fått växa okontrollerat liksom bebyggelsen i övrigt. Planen för en omstrukturering av marknadens område innebär bland annat ny belysning, nya vägunderlag och bättre trafikflöden. I förarbeten till stadsplanen för områdets pågående transformation konstateras följande: 'Området karaktäriseras i hög grad av Arsenale Pontificio, men inkluderar även flodbanken, Clivo Portuense och Via Portuense. Trots förekomsten av en serie byggnader med industriarkeologiska värden, är stora delar av bebyggelsen allvarligt förfallande. Det är oförenligt med områdets historiska och arkitektoniska kvaliteter, så väl som att det är problematiskt ur

miljösynpunkt' (översättning av författare, Comune di Roma Capitale, 2013). Kommunen uttrycker vidare en önskan om att återställa och bevara områdets kulturarv genom en eftersträvan för kontinuitet, kulturhistorisk så väl som morfologisk och typologisk. De förfallna delarna av bebyggelsen anses vara i så pass dåligt tillstånd att helheten inte kan bevaras. Man understryker däremot potentialen att återanvända och transformera bevaransvärda byggnader med nya funktioner.

Arsenalen har nyttjats för flera olika ändamål efter nedläggningen, men restaureras sedan 2018 för att fungera som utställningshall. Även en otillgänglig förtöjningsplats för båtar finns kvar i förbindelse med arsenalen. Vid arsenalen har kommunen dessutom definierat ett antal delvis bevaransvärda byggnader som förlorat sin ursprungliga funktion; bland annat ett stålgiuteri, ett replslageri och ett saltlager. I förbindelse med en omdefiniering av marginalerna av Via Portuense förväntas den förfallna bebyggelsen längs floden att rivas, vilket redan är genomfört vid arsenalen och bör åtgärdas även i resten av området.

Vy från Testaccio över Tibern mot site
Studietur (2022)

Vy mot Porta Portese, site t.h och Clivo Portuense t.v
Studietur (2022)

Portal vid Arsenale Pontificio
Studietur (2022)

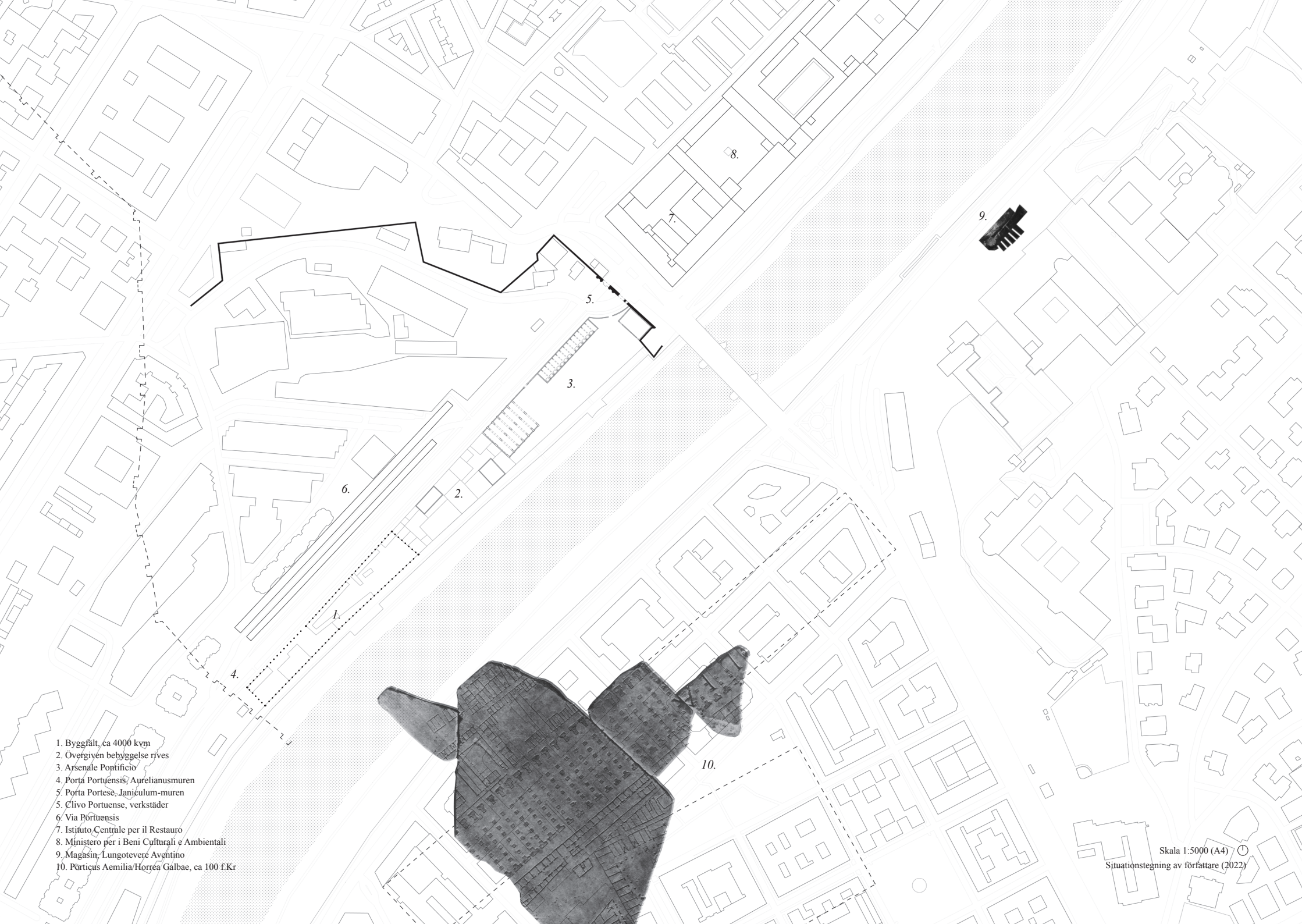
Övergiven bebyggelse på site
Studietur (2022)

Vy mot stålgljuteriet och övergiven bebyggelse
Studietur (2022)

Vy mot mur och den nedlagda kenneln
Studietur (2022)

1. Byggfält, ca 4000 kvm
2. Övergiven bebyggelse rives
3. Arsenale Pontificio
4. Porta Portuensis, Aurelianusmuren
5. Porta Portese, Janiculum-muren
6. Clivo Portuense, verkstäder
7. Istituto Centrale per il Restauro
8. Ministero per i Beni Culturali e Ambientali
9. Magasin, Lungotevere Aventino
10. Porticus Aemilia/Horrea Galbae, ca 100 EKr

På bakgrund av dessa två parallella studier, det ena av det insamlade byggmaterialets resa genom demoleringar och kommunala magasin respektive valet av site vid Porta Portese, föreslår projektet en arkivbyggnad med två primära funktioner; att (op) bevara och att förmedla det insamlade materialet för byn att återanvända som spolier.

Redan under Romarriket fanns en utvecklad arkivkultur och som koncept har arkivet en särskild roll både fysiskt och abstrakt. Jacques Derrida skriver: 'The concept of the archive shelters in itself, of course, this memory of the name arkhe. But it also shelters itself from this memory which it shelters: which comes down to saying also that it forgets it' (Archive Fever: A Freudian Impression, s. 9, 1995). Arkivet har ett nästan maniskt behov av att söka efter arkivaliets ursprung. Det konstituerar sig genom ett givet ramverk och bara genom en förståelse för detta ramverk kan materialet tillgängliggöras. Arkivet beskyddar sig mot omvärlden och sig själv genom en inåtvändelse, vilket gör att arkivets omfång går mot det oändliga. Det rymmer således också det labyrintiska i vetenskapen om att arkivaliet finns bevarat på ett eller annat ställe i arkivet. På samma

sätt som ett traditionellt arkiv förmedlar ett bestånd av handlingar, kan en utökad förståelse för arkivet rymma i princip vilket material som helst genom själva handlingen av att arkivera. Däremot är arkivets roll i förhållande till ett museum (samling och utställning av föremål) eller ett bibliotek (samling och utlåning av tryckt material) inte alltid uppenbar. Arkivets roll i mitt projekt är på sätt och vis motsägelsefull, då det å ena sidan (op)bevarar ett material och en historia men å andra sidan förmedlar materialet vidare och prövar att etablera nya narrativ. Denna spänning måste arkivets placering i byn så väl som dess interna ramverk kunna hantera.

Undersökningen av siten i föregående kapitel visar på platsens potential att bidra till en arkitektonisk kontinuitet, kulturhistorisk så väl som funktionsmässig. Det ligger i platsens själ att opbevvara, reparera och distribuera varor, som på så vis förbinder de antika magasinerna med dagens loppmarknad. Genom att fragmenter av byn återuppstår så väl som förs vidare genom arkivet kan projektet på så vis bli en tillgång för både byns och det lokala områdets kontinuitet. Projektet är därmed en del av områdets pågående

transformation, men omfattar inte en närmare bearbetning av områdets övergripande planering. Projektet avgränsas därför till området längs floden, som historiskt sett avgränsats av de två stadspartarna Porta Portuensis och Porta Portese. Området är vidare definierat av floden och Via Portuensis på respektive sida. Ända sedan antiken har området befunnit sig på gränsen mellan den inre och den yttre staden, innan- eller utanför stadsmuren, vars förändrade periferi gett upphov till dess diffusa karaktär. Siten läge i byn är dessutom strategiskt placerad för att komplettera de befintliga magasinerna.

Disposition

Projektet kommer ta ställning kring förhållandet till den delvis bevaransvärda bebyggelsen vid arsenalen, framförallt stålgljuteriet, i syfte att återskapa en förbindelse med arsenalens nya funktioner som även inkluderar planer för repslageriet och saltlagret. Projektet behandlas med utgångspunkten att delar av bebyggelsen kommer rivas. Projektet avser inte att transformera eller restaurera den bevaransvärda bebyggelsen, men ser att de kan ingå i ett sammanhang med arkivet. Byggfältet utgörs av en nedlagd kennel längst ned på siten som utgår. Utöver detta återskapas även en caféfunktion i det nya programmet.

De två primära funktionerna existerar parallellt och kommer överlappa rent rumsligt. Där arkivet å ena sidan fungerar som en slags industri och å andra sidan som utställning, har materialen på så vis två roller; de ses både som fysiska resurser och som abstrakta världar. Det är därför viktigt att de praktiska delarna av programmet fungerar med hänsyn till exempelvis varuleveranser, registrering, reparering och katalogisering för att skapa ett underlag och en glidande övergång till den museala delen av programmet. Denna delen är i sin tur viktig

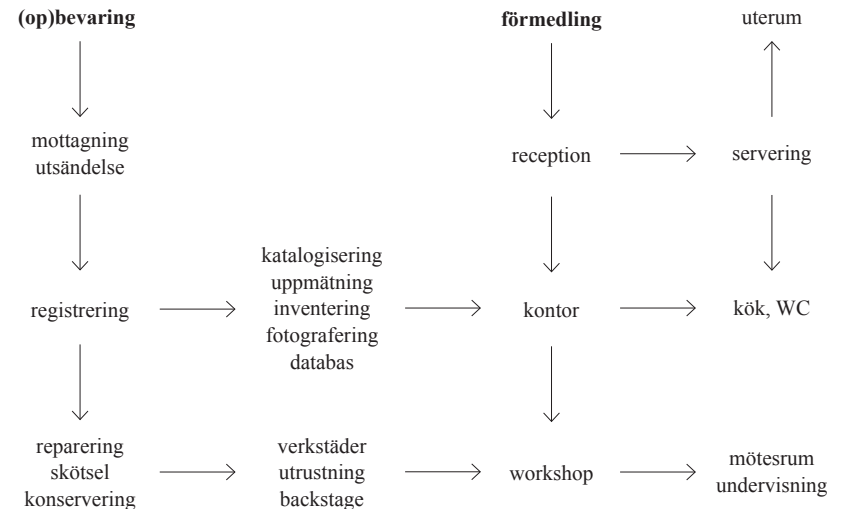
för att synliggöra materialet som en offentlig resurs. Som om byggnaden vore en stor hylla, utgör rum för magasinering av materialet därför det huvudsakliga rumprogrammet. Magasinet som typologi har en igenkännlig och självklar roll i byn, både som volym och funktion. Som en slags reinkarnation av den antika stadens horrea har den även en historisk anknytning till området. Som typ karakteriseras den av en råhet i sin konstruktion och gestaltning som förankrar den i områdets arkitektur.

Det tillkommer även rum som tillgängliggör byggnaden både som arbetsplats och för offentligheten. Det gäller bland annat rum för administration; reception, kontor och faciliteter till personalen, men även plats till någon form av servering, workshops och mötesrum. Dessa kopplas samman dels av det huvudsakliga programmet, men även av andra rum som kök, dokumentarkiv och uterummet som förbinder byggnaden med den befintliga bebyggelsen. Kontexten lägger även upp till en specificering av förhållandet med både loppmarknaden och floden, även om de inte utgör en del av huvudprogrammet. Vidare studier av volymer, arealer, placering och disponering av rummen förväntas tillrättalägga dessa aspekter.

myndigheter
regione lazio
comune di roma capitale
ministero ai beni culturali
sovrintendenza capitolina
archivio storico capitolino
centro per il restauro
museo di roma
SIMART

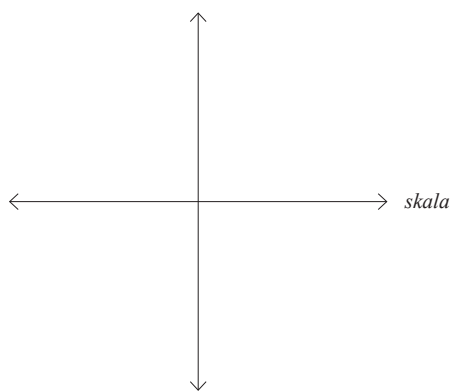
byggbranschen
produktionsindustrin
branschorganisationer
transport/logistik
avfallshantering
återförsäljning
fastighetsägare
fastighetsförvaltare
entreprenörer
hantverkare
arkitekter
ingenjörer
antikvarier

allmänheten
privatpersoner
grupper
turister
studenter
forskare
loppmarknaden
konservatorer
konstnärer

Kartläggning över aktörer och disposition av rumprogram
Diagram av författare (2022)

egenskap

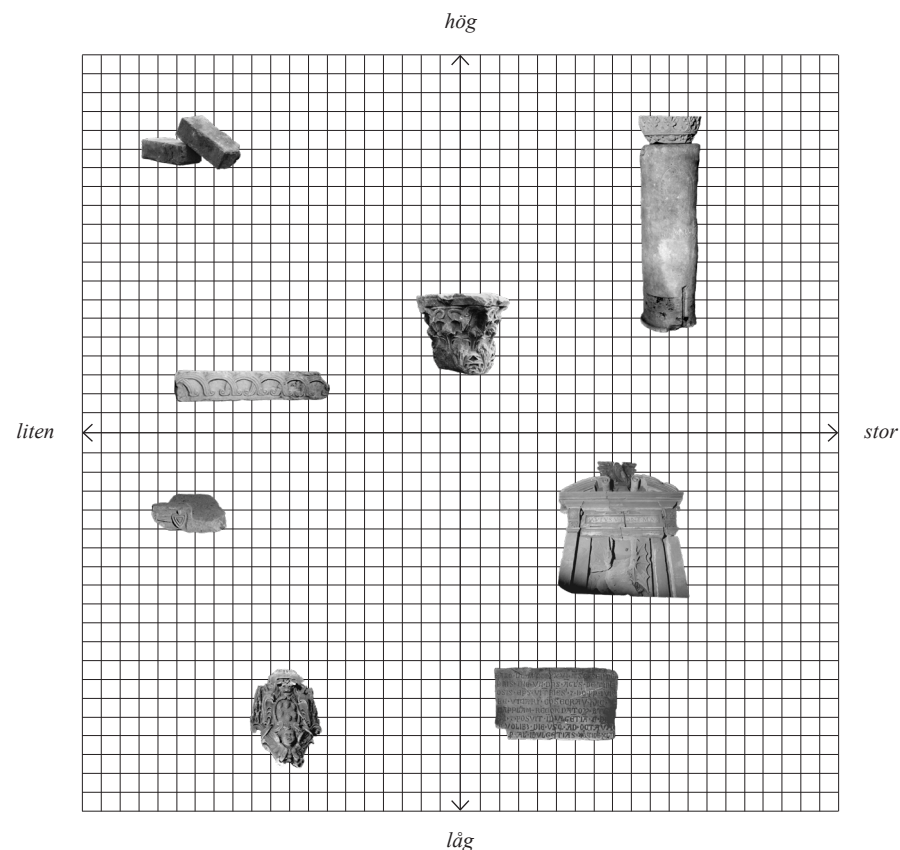
egenskap

- konstruktiv potential
- nedmonterbarhet
- kombinera med andra element
- förmåga att samla/förankra
- behov för reparation

skala

- mått
- vikt
- volym
- form

konstruktiv potential

Grepp

Både som ett arkitektoniskt motiv och som en del av programmet är det viktigt att studera hur fragmenten används som en del av byggnadens utformning. Byggnaden avser att innehålla både ett ramverk som förvarar det temporära materialet som distribueras vidare, men även det statiska som får lov att återanvändas som en permanent och konstruktiv del av byggnaden i sig. Tektoniska studier av spolierna förväntas därför bli en avgörande del i byggnadens gestalning, både att betrakta som ett slags exempel på deras användningsmöjligheter och för att utfordra dem i ett rumsligt sammanhang.

På bakgrund av dokumenten från ASC genomförs därför en vidare registrering och katalogisering av fragmenten. En fördjupad beskrivning av det specifika materialets värde, ursprung och egenskaper med mera, så väl som en undersökning av deras nuvarande fysiska skick, är nödvändigt för att de dels ska kunna transporteras till arkivet men även tillgängliggöras som spolier, både i byggnaden och i programmet. Det sammanfaller med en skisserande undersökning av fragmentens rumsliga potential och sätter deras nuvarande tillstånd i relation till deras ursprungliga kontext.

Omlokaliseringen av spolierna öppnar upp för en diskussion om identitet och det kollektiva minnet av dem. När man upplever dem lösgjorda från sin ursprungliga kontext kan man möjligen bli uppmärksam på det särskilda i dem eller förstå dem ur ett nytt perspektiv. På så vis skapas en slags dubbelokalitet bortom den visuella bilden. Därför är det viktigt att de inte reduceras till symboler eller kulisser, utan blir en hybrid av sammanhang. Denna karaktär kan förhoppningsvis bidra till en slags robusthet över för den skiftande kontexten, både den lokala och den bymässiga. Spoliernas roll i projektet kan därför ses både utifrån sin specifika kontext, samtidigt som återanvändningen av dem undersöks ur ett bredare, mer kontextlöst, perspektiv. Arkivet är på så vis å ena sidan en helt konkret läsning av Rom, men bearbetas utifrån att kunna fungera som strategi även någon helt annanstans. Studiet i denna dubbeltydighet specificeras ytterligare under projektets gång.

Användandet av spolier som byggmaterial i Rom är däremot på inga sätt främmande i byns arkitektur och förmodlingen finns inte någon period i konst- och arkitekturhistorien över huvud taget där bruk av spolier inte återfunnits. Tvärtom

är det en uråldrig praktik av både pragmatiska (onödvasdigt och kostnadsineffektivt att producera nytt material) och ideologiska skäl (triumferande på grund av erövring så väl som revitaliserande för att återskapa kulturella förbindelser). Som begrepp kan det principiellt omfatta allt från specifika komponenter och material till hela byggnadsanlägg. Det avgörande är maktövertagelsen, det vill säga att spoliet avlägsnas från sin ursprungliga kontext eller betydelse och återanvänds i en ny genom en form för deterritorialisering eller reprogrammering av spoliet.

I en artikel i magasinet och forskningsinstitutet Sacred Architecture skriver konsthistorikern Dale Kinney om det historiska användandet av spolier i Rom: 'In the Middle Ages the situation was different. The industrial and governmental organization of late antiquity had broken down. The built landscape of Rome was largely privatized, and ruins like the first-century Forum of Caesar were occupied by medieval dwellings and gardens. Broken columns littered the landscape and were sometimes reused as uprights in the walls of the medieval houses. From the tenth through the fourteenth centuries, Rome was pieced together

from such classical debris, with more of it under the surface, buried by the rising ground level. A market for antique building materials was served by mining abandoned public sites on the periphery, like the Baths of Diocletian and Caracalla, as well as private properties in the center of town. The market supplied the twelfth- and thirteenth-century boom in new churches, whose patchwork colonnades are composed of recuperated orphans' (Sacred Architecture, s. 14, 2016). Flera av dessa kyrkor är välbevarade, även om många revs i förbindelse med demoleringarna på 1930-talet. Spolierna i Roms kyrkor kan ses både interiört och exteriört. De kan användas på olika sätt, antingen som i Casa dei Crescenzi som framstår fullständigt omöjlig att datera i sin helhet, eller för att skapa en kontrast mellan det återbrukade materialet, alltså spolierna, och det nya, som i exempelvis Chiesa di San Giorgio, där det slätputsats i diskreta kulörer utan egentligen någon form för detaljering eller ornament utöver putsens textur.

Ett mer kontemporärt exempel på en sådan tillgång är den schweitziske arkitekten Rudolf Olgiati, som intresserade sig för att introducera äldre hantverk och kvalitet i form av spolier till hans verksamma

tids byggtkniker. Genom att sätta spolierna mot en vit fond skapade han en materiell förbindelse till regionens historiska byggnader, både vid transformationer och nyproduktion. Olgiati hade själv ett slags arkiv där han opbevarade spolier för att återanvända i sina projekt. I en artikel i Firenze Architettura skriver arkitekten och professorn Alberto Pireddu om hans arbete med arkiveringen av spolier: '[...] a series of photographs document the great collection of ancient furniture and objects kept within the barn, which, adjacent to his own house in Flims, he bought in 1940. These images recall an extremely fascinating and very contemporary aspect of his poetics: the use of recycled elements such as doors, windows, iron gratings or portions of timber ceilings in his new constructions, as if wanting to evoke an artisan and formal quality that has been lost, thus bringing everything back to its place of origin' (Firenze Architettura, s. 112, 2020).

Avslutande sidor i afgangsprogrammet visar den inledande registreringen av spolierna, som under projektets gång kommer studeras vidare, samt ett par referenser, från Rom och Olgiati, som inspiration till användandet av spolier.

Afliveringsomfang

Projektet inleds med efterforskningar, förstudier och kartläggningar av nödvändig bakgrundsinformation omkring demoleringarna, magasinerna och spolierna. Under programskrivningen genomförs en studietur till Rom med syftet att samla och registrera denna info, bland annat med konsultation på ASC, fotoregistreringar och skisseringsarbete. En ytterligare tur med en mer specificerad agenda kommer eventuellt genomföras senare under terminen om behovet finns.

Vidare avser projektet undersöka programmet både ur ett mer övergripande perspektiv med hänblick på siteplanering och volymstudier, men framförallt kommer projektet utvecklas genom utsnitt och tektoniska studier för att framkalla atmosfärer, sammanstöd, materialiteter och konstruktioner. Det genomförs med ett parallellt tecknings- och modellarbete. Fokus i teckningsmaterialet kommer ligga på palimpsesten och ett vidare arbete med lager som verktyg för analyser och reflektioner, framförallt i en bymässig skala. Modellarbetet avser bland annat registrering av spolier i stöbningar, interiörer/exteriörer och visualiseringar genom exempelvis fotografering, collage och perspektiv.

Det kommer däremot löpande utvärderas vad som är relevant för det fortsatta arbetet och nedanstående lista bör därför läsas med förbehåll för eventuella justeringar:

bykarta, 1:10000/1:5000 - kartläggning och reflektioner kring spoliernas resa och kontext, demoleringarna och de befintliga magasinerna

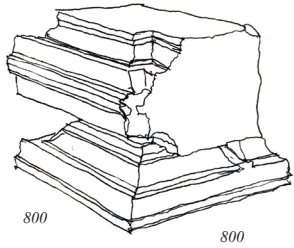
situationstegning, 1:1000 - analys av området i sin helhet och dess tidsligheter

sitemodell, 1:500/1:200 - volymer och placeringar i förhållande till det avgränsade området

planer/sektioner/elevationer, 1:200/1:100 - huvudteckningar för projektet som visar rumslig organisering och principer

modelludsnitt, 1:50/1:20 - modellstudier som visar rumsliga grepp, atmosfärer, tektonik, perspektiv

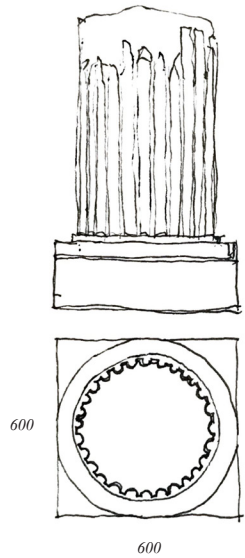
visualiseringar/modellfoto/skisser/collage - löpande kompletterande arbete med representationer och särskilda karaktärer i förhållande till spolierna och projektet i sin helhet

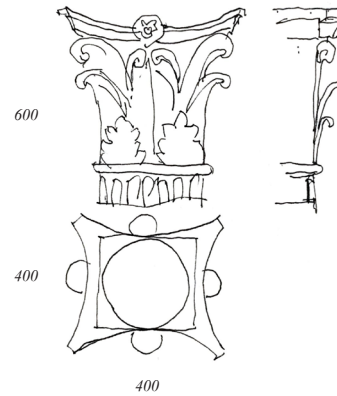
- fragment av arkivtrav
- från villa torlonia/spina di borgo

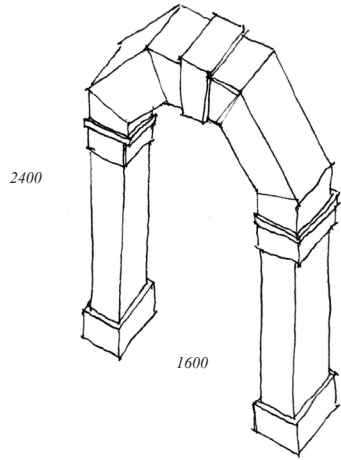
- inskrifter på stenplattor
- flera varianter, storlekar, material, läsbarhet etc
- potentiellt användningsområde som beläggning

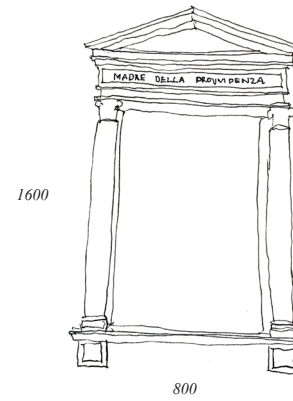
- del av kolonn, botten/sockel
- flera varianter, storlekar, material, kannelyr etc

- kapital
- flera varianter, storlekar, stilar etc

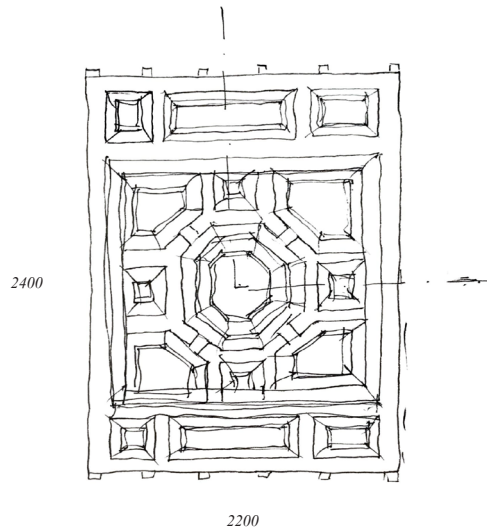

- port i travertin, ev. konstruktiv potential
- flera exemplar i varierande skick
- opbevaras vid bastione ardeatino

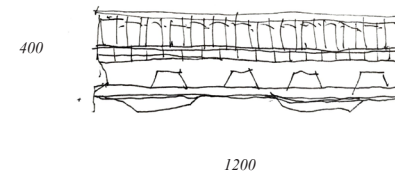
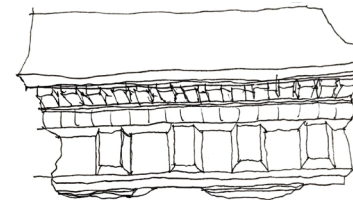
- ädikula för måleri/skulptur, även nischer
- fragment med religiöst syfte i gott skick
- potentiellt användningsområde som fönster

88

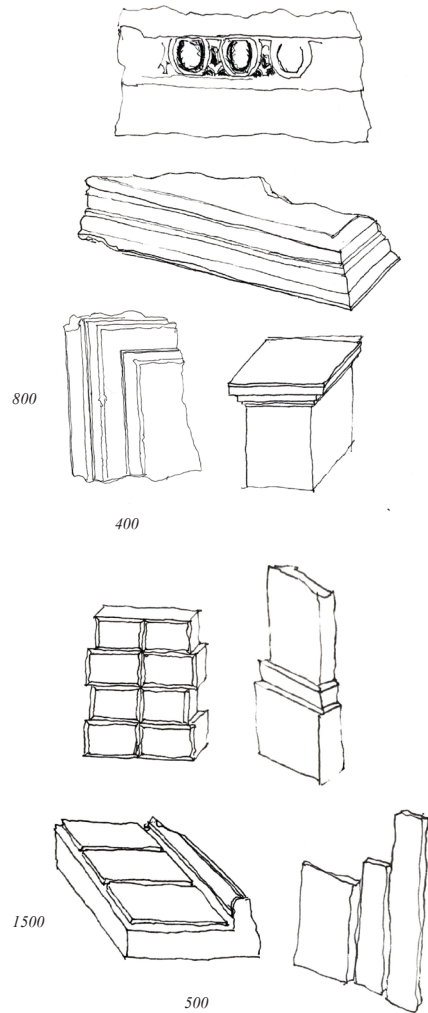

- modul av innertak i trä, slag okänt
- flera exemplar i gott skick
- opbevaras i teatro di marcello

89

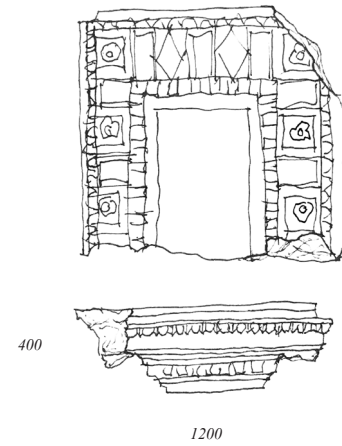

- del av arkitrav/list/relief
- mängder av liknande objekt i varierande skick
- potentiellt användningsområde som överliggare

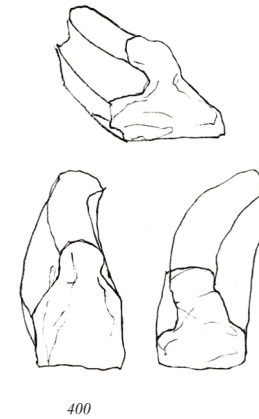

- fönsteromfattningar/band/frontoner/gesimser/
pilaster/olika typer av listverk och reliefer med
varierande detaljering
- 'det representativa vs. det funktionella'

- andra typer av ornament/beklädningsar
- opbevarade vid lungotevere aventino

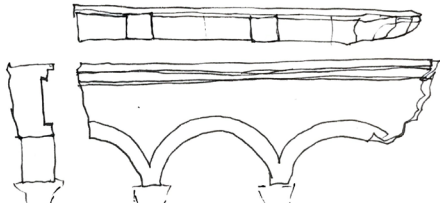
- fragment av innertak från salsrum i palats
- opbevarad vid teatro di marcello

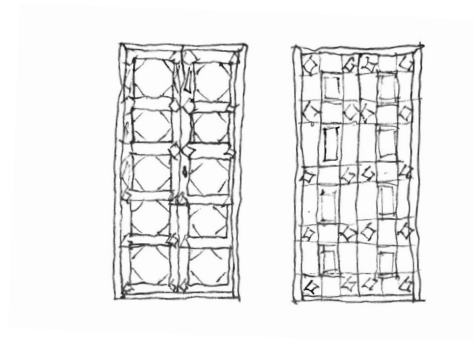
- fragment av fontän/nymfeum
- opbevarade vid lungotevere aventino
- närvaron av vatten

- '1 port, 2 rum'
- parti i villa torlonia, spina di borgo

- fragment av kolonnad
- arkaden som (mellan)rum
- klimat och behovet för skugga i kontexten av rom

- 'rum på rum', sekvenser av rumsligheter
- linjära perspektiv genom rum i fil
- dörrar i villa torlonia, spina di borgo

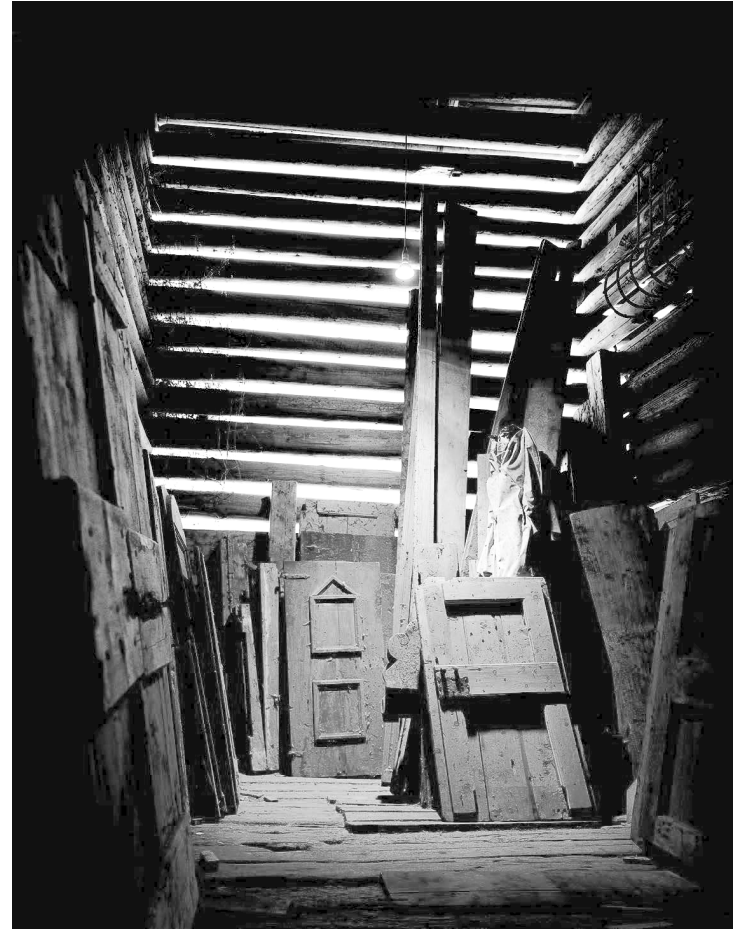
'Casa dei Crescenzi'
Anton Skrobotov (2020)

'Chiesa di San Giorgio'
Anton Skrobotov (2020)

'Haus Hägler'
Rudolf Olgiati (1968)

Olgiatis arkiv i Dado, Flims med cirka 3000 spolier
Christian Kerez, Archive Olgiati (2020)

Källkritik

För att säkerställa arbetets saklighet och relevans har officiella källor i största möjliga mån använts för både text och bild. Det gäller framförallt dokumenten från ASC som konsulterats personligen, men även annan information om demoleringarna, magasinerna och Roms historia.

Efterforskningarna har framförallt varit baserade på Fabio Bettis forskningsrapporter, katalogiseringar och publikationer om demoleringarna och de insamlade byggnadsfragmenten. För underlag och annan information till det vidare arbetet med projektet har myndigheter relaterade till Rom och regionen varit de huvudsakliga källorna. Fotografier från de kommunala magasinerna och siten är tagna utav mig under studieturen som genomfördes 7-11 februari 2022. Det gäller även samtliga skisser och övrigt tegningsmaterial.

En för programskrivningen genomgående svårighet har varit den språkliga, då merparten av den relevanta informationen endast funnits tillgänglig på italienska, vilket orsakat ett delvis tidskrävande översättningsarbete. För att säkerställa korrekta tolkningar har verifierade översättningstjänster i

största möjliga mån använts, framförallt genom Nationalencyklopedins italiensk-svenska ordbok, och för språkliga nyanser har personlig kunskap tillämpats i samråd med modersmålstalande.

På grund av arbetets diskuterande karaktär är egna reflektioner invävda i texten och några källor mer övergripande studerade för att kunna användas som underlag för egen analys, men alltid underbyggda av källor som antingen anges i sammanhanget och annars i förteckningen till höger. I övrigt har källorna valts ut för att ge en bred bild av ämnet och därför har en mångfald av källtyper varit viktiga.

Litteratur

Brilliant Richard, Kinney Dale, 'Reuse Value: Spolia and Appropriation in Art and Architecture from Constantine to Sherrie Levine', Routledge (2011)

Cederna Antonio, 'Mussolini urbanista. Lo sventramento di Roma negli anni del consenso', Corte del Fontego (2008)

Centroni Alessandra, Filetici Maria Grazia, 'Attualità delle Aree Archeologiche: Esperienze e Proposte', Gangemi Editore (2013)

Freud Sigmund/Strachey James, 'Civilization and Its Discontents', W. W. Norton & Company (1930/2010)

Publikationer

Angelucci Federica, 'The Spina dei Borghi (1848-1930). Transformation and restoration through the files of the Archivio Storico Capitolino', Steinhäuser Verlag, LapisLocus (2017)

Comune di Roma Capitale: Leone Rossella, Margiotta Anita i samarbete med Betti Fabio, D'Amelio Angela Maria, 'Fori Imperiali, Demolizioni e scavi: Fotografie 1924/1940', Electa (2007)

Comune di Roma Capitale: Leone Rossella, Margiotta Anita i samarbete med Betti Fabio, D'Amelio Angela Maria, 'Via dell'Impero, Demolizioni e scavi: Fotografie 1930/1943', Electa (2009)

Comune di Roma Capitale: Leone Rossella, Margiotta Anita i samarbete med Betti Fabio, D'Amelio Angela Maria, 'L'invenzione dei Fori Imperiali: Demolizioni e scavi: 1924-1940', Palombi Editori (2008)

Comune di Roma Capitale: Leone Rossella, Margiotta Anita i samarbete med Betti Fabio, D'Amelio Angela Maria, 'Via dell'Impero: Nascita di una strada', Palombi Editori (2009)

Mimmo Milena, 'Lo stoccaggio delle merci a Roma. Analisi architettonica, topografica e funzionale dei magazzini di età romana', Univeristy of Padova (2014)

Pensabene Patrizio, 'Architectural Spolia and Urban Transformation in Rome from the Fourth to the Thirteenth Century', Humboldt Universität zu Berlin (2017)

Tryckt material

Albertoni Margherita, Lugli Francesca, Danti Alberto, 'Collezioni d'arte capoline', Bullettino della Commissione Archeologica Comunale di Roma vol. 100 ss. 235-279 (1999)

Campese Simone Anna, 'Materiali lapidei di età altomedievale dall'area del teatro di Marcello per la storia del quartiere', Bullettino della Commissione Archeologica Comunale di Roma vol. 112 ss. 349-372 (2011)

Cardilli Luisa, Valeriani Enrico, 'Il Bastione Ardeatino e la sua destinazione museale', Contraspazio nr. 4 ss. 46-55 (1995)

Derrida Jacques, Prenowitz Eric, 'Archive Fever: A Freudian Impression', Diacritics vol. 25 nr. 2 ss. 9-63 (1995)

Kallis Aristotle, 'The "Third Rome" of Fascism: Demolitions and the Search for a New Urban Syntax', The Journal of Modern History vol. 84 nr. 1 ss. 40-79 (2012)

Kinney Dale, 'Trophies and Orphans: The Use of Spolia Columns in Ancient Churches', Sacred Architecture nr. 29 ss. 11-17 (2016)

Kirk Terry, 'Framing St. Peter's: Urban Planning in Fascist Rome', The Art Bulletin vol. 88 nr. 4 ss. 756-776 (2006)

Moure Cecchini Laura, 'The Via della Conciliazione (Road of Reconciliation): Fascism and the Deurbanization of the Working Class in 1930s Rome', Selva Journal: A Journal of the History of Art nr. 2 ss. 188-213 (2020)

Mundigler Chris, 'Roman Warehousing', Labyrinth nr. 86 (2006)

Pireddu Alberto, 'Rudolf Olgiati: A few small mountain houses', Firenze Architettura nr. 1&2 ss. 106-115 (2020)

Ungaro Lucrezia, 'Foro di Augusto, Casa dei

Cavalieri di Rodi, Museo dei Fori Imperiali. Ricostruzioni, ricomposizioni, anastilosi dalla Ripartizione X AA.BB.AA. alla Sovrintendenza Capitolina ai Beni Culturali', *Bullettino della Commissione Archeologica Comunale di Roma* vol. 116 ss. 281-310 (2015)

Digitala artiklar

Giuliani Francesca, 'I gioielli del Museo dei Fori diecimila reperti di Roma antica', *La Repubblica*, <https://ricerca.repubblica.it/repubblica/archivio/repubblica/2001/09/24/gioielli-del-museo-dei-fori-diecimila.html> (2001)

Grattoggi Sara, 'Capitelli, teste, trionfi. Il tesoro segreto dei Fori: "Portiamolo alla luce"', *La Repubblica*, <https://roma.repubblica.it/cronaca/2015/05/01/news/fori-113265302/> (2015)

Kohlstedt Kurt, 'Spolia of War: Stonework Highlights the Ancient Art of Architectural Recycling', 99% Invisible, <https://99percentinvisible.org/article/spolia-of-war-stonework-highlights-the-ancient-art-of-architectural-recycling/> (2020)

Lucarelli Fosco, 'The Origins of The Plan: Forma Urbis Romae (between 203 and 211 CE)', *Socks Studio*, <https://socks-studio.com/2018/11/04/forma-urbis-romae/> (2018)

Miller Greg, 'This Enormous 100-Year-Old Map of Rome is Still the City's Best', *National Geographic*, <https://www.nationalgeographic.com/history/article/map-rome-history-lanciani-artifact> (2017)

Pagliarulo Antonella, 'Il piccone demolitore e risanatore della Roma fascista', *Regesta*, <https://www.regesta.com/2013/03/18/il-piccone-demolitore-e-risanatore-della-roma-fascista/> (2013)

Silvestri Goffredo, 'La Via dell'Impero e delle distruzioni', *La Repubblica*, <https://www.repubblica.it/2009/07/sezioni/arte/recensioni/impero-via/impero-via/impero-via.html> (2009)

Archivio Storico Capitolino

Ripartizioni, Ripartizione X Antichità e Belle Arti, Ripartizione X (1920-1953), Titolario 1931, Classe 4 - Monumenti vari, palazzi, fontane, Sottocl. 5 - Edifici e località di carattere storico-artistico, 'Elenco di Materiali Provenienti dalle Demolizioni',

busta 185, fascicolo 5, sottofascicolo A

Ripartizioni, Ripartizione X Antichità e Belle Arti, Ripartizione X (1920-1953), Titolario 1931, Classe 4 - Monumenti vari, palazzi, fontane, Sottocl. 5 - Edifici e località di carattere storico-artistico, 'Fotografie. Comunicazioni radio e pubblicità. Segnalazioni varie', busta 156, fascicolo 4, sottofascicolo C

Ripartizioni, Ripartizione X Antichità e Belle Arti, Ripartizione X (1920-1953), Titolario 1931, Classe 4 - Monumenti vari, palazzi, fontane, Sottocl. 5 - Edifici e località di carattere storico-artistico, 'Fotografie. Rilievi "Forma Urbis"'. Propaganda. Trasporti vari antichità. Inventario materiali conservati nei magazzini', busta 167, fascicolo 4, sottofascicolo A

Ripartizioni, Ripartizione X Antichità e Belle Arti, Ripartizione X (1920-1953), Titolario 1931, Classe 4 - Monumenti vari, palazzi, fontane, Sottocl. 5 - Edifici e località di carattere storico-artistico, 'Trasporti. Recupero. Demolizioni. Magazzini. Rinvenimenti', busta 197, fascicolo 5, sottofascicolo A

Ripartizioni, Ripartizione X Antichità e Belle Arti, Ripartizione X (1920-1953), Titolario 1931, Classe 4 - Monumenti vari, palazzi, fontane, Sottocl. 5 - Edifici e località di carattere storico-artistico, busta 185, fascicolo 5

Myndigheter/organisationer

ALOA: Associazione Culturale Ordine Architetti Roma (<https://www.aloarchitettriroma.it/>)

Associazione Culturale (<https://www.info.roma.it/>)

Città metropolitana di Roma Capitale, Sistema Informativo Geografico: Geoportale Cartografico (<https://geoportale.cittametropolitanaroma.it/>)

Comune di Roma Capitale (<https://www.comune.roma.it/>)

Museo di Roma (<http://www.museodiroma.it/>)

Nuova Vita a Roma, PLUS: Piano Locale Urbano di Sviluppo (<http://www.plus.comune.roma.it>)

PORFESR: Programma Operativo Regione Lazio

Fondi Europei (<http://lazioeuropa.it/porfesr>)

Regione Lazio (<https://www.regione.lazio.it/>)

SIMART: Sistema Informativo Musei, Arte, Archeologia, Architettura di Roma e Territorio di Roma Capitale (<http://www.simart.comune.roma.it/>)

Sotterranei di Roma (<https://www.sotterrainediroma.it/>)

Sovrintendenza Capitolina ai Beni Culturali (<http://www.sovrintendenzaroma.it/>)

Övrigt

Amministrazione del Patrimonio della Sede Apostolica Segreteria per l'Economia, 'Palazzo dei Convertendi: Storia e Restauro 1500-2014', Gangemi Editore (2015)

Associazione Amici dei Musei di Roma, 'Bollettino: Dei Musei Comunali di Roma', Gangemi Editore (2006)

Coleman Nathaniel, 'Demolition, Archaeology, and Building: Mussolini and the Rhetoric of Destruction', *Association of Collegiate Schools of Architecture* (1999)

Cultura Italia, "'L'invenzione dei Fori imperiali", un viaggio nel tempo tra demolizioni e scavi', Ministero per i beni e le attività culturali (2008)

Insula Architettura e Ingegneria, Ex Arsenale Pontificio

Ramieri Anna Maria, 'The S. Omobono Sanctuary in Rome: Assessing eighty years of fieldwork and exploring perspectives for the future', *University of York* (2012)

Stanford Digital Forma Urbis Romae Project

